

Ladislav Pištora

Dějiny masových médií v číslech

Od počátků do konce
první republiky

Dějiny masových médií v číslech

Od počátků do konce první republiky

Ladislav Pištora

Recenzovali: PhDr. Josef Maršík, CSc.
PhDr. Petr Bednařík, Ph.D.
Ing. Jan Ferenc

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2025
Redakce Veronika Ptáčková
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2025
© Ladislav Pištora, 2025

ISBN 978-80-246-5845-2
ISBN 978-80-246-5855-1 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

1. Základní východiska práce	7
1.1 Místo předmluvy	7
1.2 Přístup k řešení tématu a cíle práce	8
1.3 Metodické otázky	10
1.4 Struktura a rozsah práce	11
2. Kvantitativní pohled na vývoj periodického tisku v českých zemích od počátku tohoto tisku v 18. století do konce první republiky	14
2.1 Úvod	14
2.2 Periodický tisk v první polovině 19. století	18
2.3 Revoluce 1848 a následující padesátá léta	31
2.4 Šedesátá až devadesátá léta 19. století	54
2.5 Období od konce 19. století do vzniku samostatné republiky	78
2.6 První republika a periodický tisk	93
2.7 Závěr	145
2.8 Souhrnné grafy	150
2.9 Přílohové tabulky	157
3. Vznik „filmu“ a jeho vývoj v českých zemích do konce první republiky zaznamenaný statistickými daty	165
3.1 Úvod	165
3.2 Období do vzniku samostatné republiky	166
3.3 Vývoj filmu ve dvacátých letech	181
3.4 Nástup zvukového filmu a film jako masové médium třicátých let	207
3.5 Závěr	242
3.6 Souhrnné grafy	246
3.7 Přílohové tabulky	248

4. Kvantitativní pohled na vznik a vývoj rozhlasu v době první republiky	254
4.1 Úvod	254
4.2 Počátky rozhlasu v Evropě a ve světě	256
4.3 Vznik a první kroky rozhlasu na území Československé republiky	258
4.4 První desetiletí vývoje rozhlasu	267
4.5 Druhé desetiletí rozvoje rozhlasu (přerušené koncem republiky)	279
4.6 Závěr	294
4.7 Souhrnný graf	297
4.8 Přílohové tabulky	298
Literatura a prameny	301

1. Základní východiska práce

1.1 Místo předmluvy

Nejspíše každý, kdo se podrobněji zabýval historií našich médií, si zřejmě uvědomil a často musel konstatovat absenci kvantitativního hodnocení jejich vývoje. Systematický přehled tohoto aspektu skutečně odhaluje, že kvantitativní stránku vývoje médií většina autorů přehlížela nebo téměř ignorovala.

Data či kvantitativní údaje se v textech o historii médií samozřejmě vyskytují. Jejich využívání se však vyznačuje několika specifiky. V naprosté většině jsou data totiž používána pouze okrajově, téměř nahodile. Nejčastěji se přitom jedná zejména o ilustraci či konkrétní dokreslení určitého tvrzení. Kvantitativní údaje jsou jen velmi zřídka využívány jako adekvátní a rovnocenná složka kvalitativního hodnocení vývoje. Nejmarkantnější je tento nedostatek u nejdéle existujícího média, u periodického tisku, kde kvantitativní hodnocení má jen omezenou tradici. Nedocenování významu kvantitativních údajů, které je pochopitelné ve vztahu k počátečnímu období rozvoje tisku na konci 18. a v první polovině 19. století, přitom přetrvává až do 20. století.¹ Lepší situace je u filmu, obzvláště v případě filmové distribuce, tedy konečného článku jeho komunikačního řetězce, což prakticky znamená u filmového diváka. Kromě časového posunu o zhruba století blíže k současnosti zde významnou úlohu hned z počátku hrála rovněž „masovost konzumace“

¹ Nedocení kvantitativního pohledu ve 20. století je objektivně dáno i složitou strukturou periodického tisku s řadou protikladů mezi např. celostátním tiskem a regionálním tiskem, stranickým tiskem a tzv. nezávislým, nestranickým tiskem, bulvárním tiskem a tiskem seriózním, zájmově či profesně orientovaným tiskem a obecně orientovaným tiskem či denním tiskem a časopiseckou produkcí.

tohoto média. Podobně tomu bylo u rozhlasu, kde v době jeho vzniku a počátečního vývoje tomu napomáhala rovněž monopolizace rozhlasového vysílání v rukou státu.

Tyto skutečnosti měly řadu objektivních i subjektivních příčin. Podstatným důvodem přehlížení významu kvantitativního aspektu vývoje byla například skutečnost, že média nepatřila ke stěžejním ekonomickým odvětvím (např. průmyslovým), u nichž kvantitativní údaje a jejich případné statistické sledování měly bezprostřední využití, a tudíž i dlouholetou tradici. Námi sledovaná odvětví takovou zkušenost s kvantitativními údaji neměla a vzhledem ke své povaze se podobnému hodnocení často bránila a považovala je za neadekvátní. Zjištěný stav je přitom o to zajímavější, že sledovaná média v průběhu času poměrně rychle získala masový dosah a obracela se na masového příjemce (čtenáře, diváka, posluchače). Z tohoto pohledu již má kvantitativní aspekt vývoje význam. Lze jen připomenout, že v samotné definici statistiky jako vědního oboru se hovoří o tom, že zkoumá hromadné, masové jevy.²

Na problém se však můžeme podívat též z druhé strany. Abychom mohli něco kvantifikovat, tedy číselně vyjádřit, musíme příslušný jev sledovat a „exaktně“ popsat a zaznamenat. Potřebná číselná data tedy musí být k dispozici v příslušném, přesně vymezeném a definovaném stavu. A to je právě v našem případě jeden z hlavních „kamenů úrazu“.

1.2 Přístup k řešení tématu a cíle práce

Předkládaná práce se věnuje kvantitativnímu rozměru počátků a vývoje vybraných médií v 19. století a v prvních desetiletích 20. století na území dnešní České republiky, tedy českých zemí v rámci Rakouska a následně pak Československé republiky.³ V časovém pořadí jejich vzniku se jed-

2 Namátkově lze např. odkázat na pojetí statistiky v publikaci E. Souček: *Statistika pro ekonomy*, s. 13.

3 V námi sledovaném období se několikrát změnil název státu, do kterého byly začleněny české země. Před rokem 1804 byl jeden z neoficiálních názvů habsburská monarchie, v letech 1804–1867 se pak jednalo o poloúřední název rakouské císařství a v posledním období monarchie od roku 1867 až do roku 1918 se po rakousko-uherském vyrovnání používal název Rakousko-Uhersko (oficiální název zněl rakousko-uherská monarchie). Pro zjednodušení budeme v našem textu až na nutné výjimky používat označení Rakousko, a to i pro období před vytvořením Rakouska-Uherska. Jedná se tedy o území neoficiálně zvané také Předlitavsko (pro tuto část byl pak od roku 1915 již oficiálně užíván název Rakousko). Jeden název neměl ani nově vzniklý nástupnický stát zahrnující české země. V letech 1918–1920 se používal název Republika Československá, v následujícím období 1921–1938 byl oficiální název Československá republika (ČSR).

ná o periodický tisk, to znamená noviny a časopisy, dále o film a nakonec o rozhlas, který v té době byl posledním masovým médiem. Jak již však bylo naznačeno, tato studie se ve srovnání s většinou již existujících odborných textů zabývajících se těmito prostředky komunikace liší v jednom zásadním ohledu, kterým je orientace na často přehlížené kvantitativní znaky jejich vývoje.

S ohledem na zjištěný stav existence, či spíše neexistence datových pramenů je stěžejním cílem práce shromáždění příslušných dostupných dat, případně jejich rekonstrukce a následná deskripce těchto údajů včetně jejich prezentace formou statistických tabulek. Prvotní přístup k potřebným datům přes archivní zdroje nebyl úspěšný. V případě periodického tisku z doby první republiky jsou výjimkou archivní materiály státních zastupitelství v resortu ministerstva spravedlnosti a údaje policejního ředitelství v resortu ministerstva vnitra. Tyto údaje byly zhruba před padesáti lety precizně zpracovány odborným archivářem Ing. Otokarem Havlínem⁴ a z dostupného archivního materiálu je bylo možné využít. Vzhledem k odbornému zaměření autora bylo využití těchto zpracovaných výsledků bádání v archivních materiálech mnohem výhodnější než opakované vyhledávání v archivech, které by zřejmě nepřineslo lepší výsledek.

Z hlediska třídění dostupných pramenů na primární a sekundární zdroje se jedná především o zdroje sekundární. Mezi primární zdroje lze především zařadit statistická šetření zpracovaná do podoby zdrojových statistických tabulek statistickým úřadem a částečně i uvedenou archivní prací Havlína. V naprosté většině ostatních zdrojů jsou využívány sekundární zdroje, tedy již zaznamenané nebo zpracované údaje o vývoji příslušného jevu v podobě číselného vyjádření. Omezenost těchto zdrojů vedla k tomu, že jsou s příslušným vymezením a případnou specifikací nedostatků využity prakticky všechny zjištěné a dosažitelné zdroje kvantitativních údajů.

Základním cílem práce je tedy zmapování vzniku a vývoje všech tří uvedených médií pomocí dostupných statistických údajů, a to v přehledné a pokud možno i systematicky uspořádané podobě. To znamená shromáždění příslušných dat z jednotlivých pramenů, případně jejich rekonstrukce, uspořádání do adekvátních statistických tabulek a přinejmenším v elementární podobě rovněž jejich zhodnocení.

4 O. Havlín: nepublikovaná a neobhajovaná disertační práce z roku 1968.

1.3 Metodické otázky

Uvedený cíl práce byl a je velice výrazně podmíněn faktickým stavem příslušných statistických dat. Kvantitativní znaky vývoje předmětného média nebyly ve většině případů, zejména v případě tisku, vůbec sledovány a statisticky zaznamenávány. To mělo dva hlavní důvody. Působení tisku sice mělo zřejmý politický vliv, nejednalo se však o oblast, která by měla významnější dopad na ekonomiku státu, a byla by proto předmětem statistického zpracování a hodnocení. K postupnému a výraznějšímu rozvoji statistiky a jejímu ustavení jako úřední činnosti ostatně v Rakousku docházelo až v průběhu první poloviny 19. století.

Dokonce i později, kdy se vybrané mediální aktivity dostaly do zorného pole statistiky, mělo vykazování prakticky vždy omezenou podobu, jak z hlediska zaznamenávaných ukazatelů, tak i sledovaných jednotek či délek a frekvence jejich sledování.

Celá mediální sféra a zejména oblast periodického tisku postrádala zkušenost se zpracováním a sledováním kvantitativních znaků své činnosti a média se často s odvoláním na svou specifiku takovému hodnocení bránila či je přímo odmítala. To mělo samozřejmě konkrétní dopad na dostupnost a rozsah údajů.

Třetím a nejdůležitějším znakem sledování údajů za příslušná média byla kvalita zjištěných dat, která až na některé výjimky⁵ nebyla nikterak vysoká. Svoji roli zde hrála především roztříštěnost jednotlivých zdrojů a s tím spojený rozdílný způsob sběru dat. Častá byla rovněž nesrovnatelnost různých prvotních záznamů. Základním problémem však bylo především metodické ošetření těchto sledování, tedy zejména definování jednotlivých sledovaných ukazatelů a jejich přesné vymezení po stránce věcné, prostorové a časové. Tedy tak, jak je v pozdější době požadováno i statistickou teorií. Neexistence jednoznačné definice a vymezení příslušného ukazatele byla problémem často v případě jeho sledování v časové řadě. Právě díky dlouhodobým časovým řadám je možné srovnání a také vyhodnocování vývoje příslušného ukazatele. Tyto problémy projevují se v nejednotnosti sledování jednotlivých jevů, navíc spojené často s jejich krátkodobostí a někdy záměrným utajováním existujících dat pak vyústily mnohdy do výsledné nedostupnosti či značné omezenosti zjišťovaných údajů.

5 Pripomenout lze statistickou evidenci periodického tisku prováděnou ve dvacátých letech 20. století vrchními státními zastupitelstvími, jak bude podrobněji uvedeno v dalším textu.

Velkým problémem byla v řadě případů existence datových souborů zaznamenávajících stejnou realitu odlišnými daty. Na několika případech v kapitole zabývající se periodickým tiskem a pak filmem uvádíme, jak k této skutečnosti konkrétně přistupujeme. Obecně lze říci, že pokud to lze, vždy upřednostňujeme data oficiální statistiky, tedy data zveřejněná (a také většinou zpracovaná) statistickým úřadem. Vycházíme z předpokladu, že tato data jsou metodicky dobře ošetřena, případně při přebírání od jiných zpracovatelů upravena.

U další skupiny, kde máme více datových souborů ke stejné sledované skutečnosti, upřednostňujeme ty údaje, které jsou podrobnější a více odpovídají známé realitě. V některých případech bohužel nezjistíme, které údaje přesněji mapují příslušné jevy. Neznáme totiž ani původní zdroj a k dispozici je pouze zprostředkující zdroj citovaného autora. Spolehlivost dat a jejich vypovídací schopnost lze pak posuzovat jen podle věrohodnosti příslušného autora, který dotyčné údaje uvádí.⁶

1.4 Struktura a rozsah práce

Vzhledem k dostupnosti dat se z územního hlediska věnujeme za období Rakouska nejvíce Čechám. Kvantitativní údaje za Moravu nejsou vzhledem k jejímu relativně samostatnému vývoji dostupné, nebo jsou zaznamenány a uváděny v jiném členění a rozsahu či v odlišných časových úsecích než za samotné Čechy. Mimo předmět našeho zájmu zůstává v tomto období do roku 1918 Slovensko a samozřejmě Podkarpatská Rus jako součásti Uherska.

Jiná situace nastává po vytvoření samostatné Československé republiky, kdy uvedené územní celky se společně s Čechami a Moravou stávají společným státem. Řada dat, zejména za film,⁷ je totiž k dispozici jen za celou republiku a často není členěna na jednotlivé země. Z toho důvodu je pak nutné prezentovat data za celou republiku, nikoli jen za české země. Pro naše pojetí je přitom výhodou, že váha Slovenska a Podkarpatské Rusi je poměrně nízká, takže rozhodující část uváděných hodnot připadá jen na samotné české země. Z tohoto důvodu a někdy také pro možnost srovnání v případě, kdy jsou data členěna na jednotlivé země, jsou zařazovány také údaje za samotné Slovensko a za Podkarpatskou Rus.

6 Dokladem mohou být u filmu kupříkladu data uváděná filmovým historikem Jiřím Havelkou bez odkazu na pramen.

7 Například data čerpaná z publikace J. Havelka: *Kronika našeho filmu*.

Všechny uváděné i některé další nepřipomínané důvody se nakonec konkrétně projevují na stávajícím stavu kvantitativního historického hodnocení vývoje uváděných tří médií.

Základním přínosem celé práce by tak mělo být shromáždění prakticky všech dostupných kvantitativních údajů a jejich představení ve smysluplných časových řadách, doplněné případnými výpočty dalších odvozených ukazatelů.

Z tohoto důvodu se postupně chronologicky zabýváme v historickém sledu jednotlivými médii, počínaje periodickým tiskem, dále filmem a nakonec rozhlasem.

V případě prvního a minimálně historicky nejdůležitějšího média, periodického tisku, se tento náš kvantitativní pohled odvíjí zhruba od konce osmnáctého století a začátku století devatenáctého, o němž se hovoří jako o době vzniku české žurnalistiky. Jedná se tedy o působení Karla Františka Rosenmüllera, Johanna Ferdinanda Schönfelda, ale především Václava Matěje Krameria. Pomocí dat pak popisujeme vývoj a rozvoj tisku v průběhu celého období, na které pak navazuje prvními třemi desetiletími následující století dvacáté. Zatímco ve stěžejním devatenáctém století je dominující otázkou soupeření německého a českého tisku, v následujícím období se již jedná spíše o profilování tisku do různých žurnalistických typů. Dostupné soubory kvantitativních dat nejsou rozsáhlé a vzhledem k možnostem analýzy ani výrazně vhodné. Základním údajem prezentujícím kvantitativní rozměr tisku je totiž v naprosté většině jen počet titulů. Tento stav trvá po celé sledované období, přičemž za dobu první republiky jsou kvantitativní data bohužel ještě omezenější.⁸

Na rozdíl od většiny historických pohledů soustředěných především na vývoj české žurnalistiky preferujeme spíše teritoriální hledisko, které se konkrétně projevuje rovněž ve sledování německy psaného tisku. Kvantitativní přístup, který takový pohled usnadňuje, je v tomto případě výhodou.

U druhého média v pořadí, filmu, můžeme s ohledem na dobu jeho vzniku počátkem dvacátého století zaznamenat vývoj pomocí kvantitativních dat už od jeho samotného počátku. Dotkneme se tedy jeho vzniku na konci 19. století a jeho prvních kroků do doby první světové války. Pomocí většího počtu kvantitativních dat pak zaznamenáme jeho bouřlivý poválečný vývoj v podobě němeého filmu a zhruba obdobným

8 Zjišťování dat z povinných hlášení všech periodik podle místa vydávání, která se zavedla ve dvacátých letech minulého století (k dispozici na policejních ředitelstvích a ministerstvu spravedlnosti), by bylo pracné a šlo by již i nad rámec pojetí práce.

rozsahem příslušných dat ukážeme jeho další vývoj v podobě vzniku a rychlého nástupu zvukového filmu ve třicátých letech 20. století.

Podobně je tomu rovněž u nejmladšího masového média této doby, rozhlasu, který se v jednotlivých státech včetně první republiky začal konstituovat v první polovině dvacátých let 20. století. Zaznamenáváme tedy kvantitativními daty jeho vznik a počáteční vývoj a v dalším desetiletí doložíme příslušnými statistickými tabulkami jeho další rozvoj, při kterém se dostal až k hranici masového rozšíření v českých zemích.

Na rozdíl od počátku kvantitativního sledování jednotlivých médií, které je logicky odlišné, končí náš pohled na všechna tři média zhruba shodně. Je ohraničen zánikem první republiky. Poznamenejme však, že vzhledem k dostupnosti dat uvádíme v případě některých ukazatelů také údaje za celý rok 1938.

S ohledem na akcentaci shromáždění co největšího počtu dat není vždy provedeno jejich propojení s kvalitativním hodnocením příslušného vývoje. Takové integrální spojení by totiž vyžadovalo nejen další podrobné mapování existující situace a problémů, ale především podstatné rozšíření stávajícího textu. Především z tohoto důvodu je oprávněné vyhradit tento krok až do další etapy a samostatné práce.

Na závěr tohoto úvodu chci z celé řady osob, kterým jsem zavázán za rady, konzultace či účinnou pomoc při zpracování této práce, poděkovat Barbaře Köpplové a Janu Ferencovi, kteří mají na její konečné podobě výraznou zásluhu.

2. Kvantitativní pohled na vývoj periodického tisku v českých zemích od počátku tohoto tisku v 18. století do konce první republiky

2.1 Úvod

Převládajícím a po dlouhou dobu od svého vzniku prakticky jediným komunikačním prostředkem, a to po celé námi sledované období, byl tisk, či z hlediska našeho zájmu přesněji periodický tisk. Na území dnešní České republiky tomu tak jednoznačně bylo až od konce devatenáctého století, kdy tisk začal postupně a s územní diferenciací nabývat podoby masového média.⁹ Svoji vedoucí pozici si udržel rovněž na počátku století dvacátého, další postupně vznikající masová média začala nabývat na významu až ve dvacátých a třicátých letech dvacátého století. Vzhledem k dlouhé půltisícileté historii tisku, která je zhruba do konce osmnáctého století statisticky nedoložitelná, stává se předmětem našeho zájmu až období ohraničené začátkem devatenáctého století. Navíc je nutné poznamenat, že v této době počátků periodického tisku v českých zemích měl jeho kvantitativní rozměr malý význam, mj. z toho důvodu, že i existující číselné údaje nebyly v naprosté většině dosažitelné ve statistické

9 Zde je nutné učinit krátkou poznámku týkající se gramotnosti, tedy znalosti čtení a psaní. Právě znalost čtení byla základním předpokladem „konzumace“ periodického tisku. Zatímco v 18. století byla znalost čtení značně nízká a týkala se především vyšších skupin obyvatel (šlechta, bohaté měšťanstvo), ke změně dochází ve většině evropských zemí v 19. století. První statistické údaje jsou však k dispozici až kolem roku 1880. Premiantem z tohoto hlediska bylo Prusko, kde v uvedeném roce bylo z 1000 osob starších 6 let negramotných jen 122 mužů a žen, ve Francii v roce 1872 se jednalo o 314 osob, v Rakousku 344, v Itálii 619 a v Chorvatsku o 736 osob. V samotném Rakousku se na uvedeném počtu podílela výrazně vyšší negramotnost v Haliči, v Bukovině a Dalmácii. V českých zemích řadících se na opačnou stranu bylo v roce 1880 v Čechách negramotných 67 mužů a 101 žen a na Moravě to bylo 86 mužů a 120 žen z tisíce osob. I když se jedná o data téměř z konce století, dá se předpokládat, že i v první polovině 19. století se znalost čtení v českých zemích postupně výrazně rozšiřovala. Podrobně k tomu viz heslo Analfabeta – *Ottův slovník naučný*, II, s. 235.

podobě.¹⁰ Je zde tedy podstatný rozdíl proti filmu a rozhlasu, médiím, kterými se zabýváme v další části, u nichž lze kvantitativní přístup aplikovat již od jejich vzniku.

O jakýchkoli číslech, přesněji datech, se v počátcích tisku dá hovořit velice sporadicky. Pokud se některé elementární číselné údaje vyskytly, nejednalo se nikdy o statistická data. To znamená, že těmto ojedinělým číslům chyběly statistické parametry. Tím rozumíme například výrazně větší počet zaznamenaných případů, jak na straně tisku, tak na straně jeho příjemců. Pro možnost statistického hodnocení by data měla být pokud možno v co nejdelších časových řadách a samozřejmě dobře metodicky ošetřena.

Svoji roli, tak jako v jiných oblastech společenského života, hrál také postavení českých zemí v rámci Rakouska či ještě komplikovanější situace českých obyvatel a českého „živlu“ v mnohonárodním státě s vůdčí německou menšinou. Nakonec to byl rovněž pomalý rozvoj samotné statistiky a zejména její vlastní konstituování jako instituce. Až to totiž přinášelo skutečné statistické sledování příslušných hromadných jevů.

Problematické byly zaznamenané číselné údaje především z období konce 18. a začátku 19. století. Do tohoto období je obecně historiky tisku zařazován vznik a rozvoj české žurnalistiky, a my jsme jej proto také zvolili za počátek naší práce.

Poměrně významný nedostatek exaktních statistických údajů z tohoto prvotního období jsme mohli alespoň zástupně vyřešit s pomocí existujících bibliografií periodického tisku, z kterých jsme jejich záznamy převedli do kvantitativní podoby. Je to do určité míry až sekundární zdroj, ale za neexistence záznamů primárních zdrojů je dobře použitelný. Tímto způsobem jsme tak získali elementární statistické tabulky o titulech vydávaných novin a časopisů za časové období z přelomu 18. a 19. století. Na bibliografické záznamy periodického tisku zpracované rovněž s výrazným časovým odstupem jsou vázány také údaje za první polovinu 19. století.¹¹ Statistického charakteru doznávají číselné údaje o tisku zhruba až od poloviny 19. století.

Obecně je v této souvislosti nutné poznamenat, že absence statistických dat není pro oblast „kulturních statistik“, a tedy i statistiky tisku

¹⁰ Většina definic statistiky uvádí, že statistika pracuje s tzv. hromadnými jevy, o jejichž vlastnostech a zákonitostech podává po zpracování těchto dat informace. Hromadnými jevy jsou přitom míněny takové skutečnosti, které se týkají velkého počtu jedinců (osob, věcí apod.) či jevů, které se mohou neustále znovu iterovat (např. opakované měření vlastností jednoho objektu).

¹¹ Jedná se o bibliografie zpracované Františkem Roubíkem, o kterých se píše dále v textu.

nikterak výjimečnou ani v pozdější době. Je to téměř její charakteristický znak. Tato „nevýrobní“ oblast se netěšila velkému zájmu státních institucí téměř nikdy a přednost ve statistickém sledování měly vždy spíše oblasti, které souvisely s ekonomickým fungováním státu a jeho hospodářskými aktivitami. Statisticky se tedy sledovaly počty a složení obyvatel, což bylo vázáno na placení daní a na potřebu přesné znalosti o „vojenském materiálu“ k vedení válek. Z hospodářských odvětví to nejdříve bylo logicky zemědělství, dále obchod, řemeslo, průmyslová výroba a doprava. Z neproduktivních statistik bylo v popředí například školství. Po přijetí tiskového zákona v roce 1862 a následném postupném uvolnění tiskových poměrů byl sledován také periodický tisk, a to především z hlediska registrace a povolování. Evidován byl však prvotně orgány justice (státními zastupitelstvími), případně policií. Z hlediska dostupných statistických údajů je na tom periodický tisk ve srovnání s filmem a rozhlasem nejhůře. Data, mnohdy značně pracně získaná, jsou kusá a nemapují celou realitu. Pokud existují, pak velice často nebyla k dispozici za jednotlivé země či menší územní celky. Skutečností přitom je, že toto konstatování se ve velké míře vztahuje rovněž na období první republiky. Lze proto říct, že pokud se v následujícím textu podařilo shromáždit většinu dostupných dat, mohla by být tato deskripce důležitým prvním krokem mapujícím z kvantitativního hlediska vznik a vývoj masového média – periodického tisku. Práce si tedy neklade za cíl provést analýzu a vyhodnocení jeho vývoje, ale adekvátním a víceméně komplexním zpracováním statistických dat vytvořit pro tento následující krok informační a metodickou (statistickou) základnu.

Ve vstupním textu k nejrozsáhlejší kapitole, věnované periodickému tisku, je potřebné i připomenout několik nejdůležitějších autorů a jejich práce, které byly při zpracování tématu využity. Jedná se zejména o historika Františka Roubíka a jeho bibliografie novin a časopisů zaznamenávající tisk 19. století, dále statistika Jana Náhlavského, který zpracoval statistická data periodik z počátku 20. století, archiváře Otokara Havlína a knihovníka bibliografa Jaromíra Kubíčka, kteří se věnovali novinám a časopisům především z doby první republiky. Pro orientaci v historickém vývoji žurnalistiky byly používány práce historičky Mileny Beránkové a nutné je připomenout také texty věnované dějinám novin, časopisů a neperiodických publikací Zdeňka Šimečka, které poskytují podrobnější vhled do souvislostí, jež nemohou být kvantitativním pohledem zaznamenány.¹² Opomenout není možné ani Oskara Buttera a jím

12 Z. Šimeček: *Počátky novinového zpravodajství a novin v českých zemích*.

čtyři roky vydávaný časopis *Duch novin*.¹³ Samozřejmě velmi důležitým zdrojem informací byly publikace věnované historii médií a především tisku pracovníků z katedry mediálních studií FSV UK a Moravské zemské knihovny. Další práce autorek a autorů, které byly zdrojem dat a údajů, jsou pak uvedeny v použité literatuře.

Na konec ještě krátkou metodickou poznámku týkající se vymezení pojmu periodický tisk, tj. noviny a časopisy. Z historického pohledu nelze nejdříve oba typy periodik výrazně odlišit. Noviny se postupně stávaly periodikem, které v pravidelných, různých časových intervalech (denně, dvakrát či třikrát za týden nebo týdně) shrnovalo v krátkých zprávách nejnovější informace, zřídka i komentáře, o politických, hospodářských a společenských událostech. Určujícím znakem novin byl právě charakter těchto zpráv, jejich obsah, rozsah a typ. Právě tímto specifikem se mimo např. zaměření na jiné skupiny příjemců (čtenářů) odlišují od časopisů. Ty byly vydávány především v jiné periodicitě (nejčastěji jako měsíčníky či čtvrtletníky) a samozřejmě měly jiný okruh příjemců. Obsahovou odlišnost nejlépe ukazuje jejich časté zaměření na vědecké nebo osvětové otázky, orientace na úzké skupiny zajímavící se např. o přírodovědné otázky, o módu, divadlo, hudbu apod. Pro odlišení od novin některé prameny zdůrazňují chybějící aktuální zpravodajství a od počátku jejich vydávání i trvalou existenci ilustrativní složky. Ve svých začátcích se časopisy odlišovaly od novin i formou distribuce. Společným znakem novin i časopisů bylo od počátku souvislé označování (jednotlivé číslo, ročník a dále příp. řada, série). Faktem je, že se rozdíl mezi novinami a časopisy postupem doby, či lépe řečeno v určitých časových úsecích více či méně stíral. Obě periodika často přebírala v běhu času znaky či charakteristické vlastnosti periodika druhého (ilustrace u novin, aktuality u časopisů, kratší i delší periodicitu u obou apod.). Jejich častému vzájemnému zaměňování odpovídal v některých jazycích i jejich název (francouzsky např. *journal*). Nejinak tomu bylo i u nás. Příkladem může být název Roubíkovy práce *Bibliografie časopisectva v Čechách z let 1863–1895*.¹⁴

Rozdíl mezi novinami a časopisy nebyl jednoznačně specifikován ani v právní podobě. V době před zavedením moderního právního systému datovaného v Rakousku polovinou 19. století se hovořilo o tisku

13 Periodikum *Duch novin* mimo několik případů dostupných statistických údajů poskytuje velmi dobrý pohled na vývoj českého meziválečného myšlení o médiích (bohužel revue vycházela jen čtyři roky).

14 Podrobné vymezení obou typů periodik je z pera B. Köpplové v knize *Slovník mediální komunikace*, s. 32.

(ve vazbě na jeho zhotovitele–tiskaře) a přidělování koncesí k jeho tištění. Zásadním tiskovým zákonem se pak v Rakousku stal říšský zákon č. 6/1863. Ten platil nejenom po celou následující dobu existence Rakouska do roku 1918, ale s několika novelizacemi i po celou první republiku. V § 7 se uvádí o periodickém tisku následovně: „Za tištěný spis periodický pokládá se ten, který se vydává alespoň jednou za měsíc, byť i v dobách nestejných...“¹⁵

Rakouský zákon zde tedy nespécifikuje rozdíl mezi novinami a časopisy, neboť mluví jen o periodických spisech. V praxi byl používán pro obě periodika název časopis či časopisy. Nakonec tomu tak bylo také v prvním statistickém šetření o periodickém tisku (podrobně viz dále) s názvem Časopisy v Československé republice.

2.2 Periodický tisk v první polovině 19. století

Náš pokus o kvantitativní pohled na dějiny periodického tisku si časově ohraničíme koncem 18. století a přechodem do století devatenáctého. Vede nás k tomu skutečnost, že do tohoto období je založením Krameriových novin (1789 – *Krameriussy c. k. Poštovní noviny*) datován i vznik české žurnalistiky.¹⁶ Současně také právě v druhé polovině 18. století se jako v mnoha evropských státech začaly objevovat ve větším, tedy kvantitativně zaznamenanatelném počtu noviny a časopisy i na území českých zemí.

Vzhledem k tehdejšímu postavení němčiny v Rakousku byly na území českých zemí vydávány především německy psané noviny, případně časopisy. Pro příklad připomeňme ty nejvýznamnější. V Brně to byly *Brünner Zeitung*, nepřímo datované od roku 1756, s uvedeným názvem od

Definice z databáze knihovnictví a informační vědy zní následovně. Noviny: periodická publikace, tištěná zpravidla na specifikém papíře, pod stejným názvem, v typické úpravě. Noviny vycházejí denně, v určité dny v týdnu nebo nejméně jednou týdně. Obsahují aktuální zpravodajství o politických, ekonomických, kulturních a jiných událostech doma i v zahraničí, často s komentáři, pro co nejširší čtenářský okruh. Časopis: Dokument vycházející pod týmž (nebo dlouhodobě stabilním) názvem v pravidelných týdenních až půlročních intervalech, který obsahuje příspěvky více autorů a má předem stanovený program i zaměření. Viz *Informační věda a knihovnictví*, s. 24, 90.

15 Zákon ze dne 17. 12. 1862, „O tisku“, 23. 12. 1863, Sbírka: 6/1863 ř. z., částka: 4/1863.

16 Od dvacátých let 18. století Karlem Františkem Rosenmüllerem vydávaný *Český postilion*, později zvaný *Pražské české noviny*, necháváme stranou. Toto periodikum i přes poměrně dlouhou dobu, zhruba padesát let, nemělo nikdy vysoký počet čtenářů, což naznačuje stav před jeho ukončením v roce 1772, kdy mělo pouhé čtyři předplatitele, dva v Praze a dva ve Vídni. Viz J. Volf: *Dějiny novin v Čechách do roku 1848*, s. 103.

roku 1778.¹⁷ V Opavě vycházely noviny *Österreichische Kriegs und Friedens-Chronik* s počátkem vydávání v osmdesátých letech 18. století, později od roku 1811 přejmenované na *Troppauer Zeitung*.¹⁸ V Praze můžeme uvést *Kaiserl. Königl. Prager Oberpostamtszeitung* (později od roku 1785 nazývané *Prager Zeitung*), vydávané počínaje rokem 1781 tiskařem Johannem Ferdinandem Schönfeldem. Ty navazovaly na *Prag Post – Zeitung*, který uvedený tiskař koupil od dědiců rosenmüllerovských¹⁹.

Počátky české (česky psané) žurnalistiky jsou svázány s vytvářením české národní společnosti, případně pro větší srozumitelnost, ale s určitým zjednodušením možno říci s nástupem národního obrození. Začátky žurnalistiky přitom nebyly nikterak lehké, mnohdy bojovala o samotnou existenci. Aniž bychom chtěli přesně definovat úlohu novin a časopisů vydávaných v českém jazyce, lze zde pro toto počáteční období zdůraznit zejména zachování a obranu českého jazyka. Až pak nastupuje řada jiných funkcí, jako je např. úloha důležitého komunikačního prostředku, pomoc při rozšiřování národního uvědomění, aktuální role v šíření osvěty a postupně se v čase objevující další funkce.²⁰

Raná periodika vznikala celkem často, ale vycházela krátce a jejich vydávání bývalo rychle ukončováno. Z toho důvodu je čistě statistický přístup k této době do určité míry zplošťující či zjednodušující. Přesto však má tento kvantitativní pohled svoji nepopíratelnou úlohu. Je potřebný zejména pro možnost jeho porovnání se zásadně převažujícím kvalitativním hodnocením a komentováním vývoje v této oblasti. Pro dokreslení konkrétního stavu doplníme, že pokud byly některou autoritou či autorem ojediněle číselné údaje uváděny, vždy se jednalo pouze o ilustrativní příklad.

Na druhé straně je nutné rovněž připomenout, že na konci 18. století, a ještě i na počátku 19. století, neexistovala v Rakousku žádná oficiální statistická instituce. Případné potřebné údaje tohoto typu byly zjišťovány formou jednorázových šetření, přičemž předmětem zájmu byla zejména

17 J. Kubíček – Z. Šimeček: *Brněnské noviny a časopisy*, s. 28.

18 J. Kubíček: *Noviny České republiky od počátku do roku 1918*, I. *Bibliografie*, s. 369, k tomu i Z. Šimeček: *Počátky novinářství v Opavě*.

19 Jedná se o několikagenerační rodinu Rosenmüllerových, pražských tiskařů, kam patřil i již uváděný Karel František Rosenmüller. Zde odkazujeme na velice zevrubně zpracovanou studii Z. Šimeček: *Počátky novinového zpravodajství a novin v českých zemích*.

20 Je možné poznamenat, že svým obsahem a zaměřením se noviny a časopisy ve výrazné míře blížily rozdělení národního obrození na tři po sobě následné etapy. Podle Albína Bráfa „obdobím prvním je obrození jazykové a slovesné, kterým vůbec naše národní vzkříšení počíná, druhé období jest spolu obdobím probuzení politického, a k tomu konečně přistupuje období třetí, období obrození národohospodářského“. A. Bráf: *Život a dílo*, s. 169.

data o obyvatelstvu a o zemědělství jako nejvýznamnějším hospodářském odvětví této doby. První institucí zabývající se statistikou jako odbornou činností byla statistická kancelář působící v rámci generálního účetního ředitelství od roku 1829 ve Vídni. Jako samostatná pod názvem C. k. ředitelství správní statistiky (K. k. Direktion der administrativen Statistik) začala tato kancelář působit od roku 1840.²¹

Skutečností je, jak uvidíme v dalším textu, že na zřízení obou úředně organizovaných statistik se váží dostupné statistické údaje, a to také za periodický tisk.

K získání elementárního statistického kvantitativního zachycení tehdejšího stavu novin a časopisů jsme proto využili zpracovaných bibliografií Miroslava Laiskeho za Čechy a Jaromíra Kubíčka za Moravu a Slezsko,²² z kterých jsme převedli uváděné bibliografické záznamy o jednotlivých novinových a časopiseckých titulech na statistická data zaznamenaná do příslušných tabulek.

Zabývejme se nyní s pomocí kvantitativních informací vývojem novin (a časopisů) na území dnešních českých zemí, potažmo celého Rakouska. Souhrnně řečeno, počet titulů nedosahoval vysokých čísel a nízké byly i jejich náklady, což je obecně známé i ze zpracovaných dějin tisku či žurnalistiky. Z řady objektivních důvodů, z kterých lze připomenout politický vývoj v Rakousku, jeho ekonomické zpoždění za ostatními evropskými zeměmi a třeba úroveň vzdělání obyvatelstva, jehož zájem byl předpokladem většího rozšíření tisku, nebyla potřeba čtení novin a časopisů v tomto období, tedy od počátku do čtyřicátých let 19. století, nikterak výrazná. Historik Otto Urban shrnul obecně postoj k tisku v této době těmito slovy: „Četba novin – a to i oficiálních a veřejně přístupných – byla v první polovině 19. století povážlivou záležitostí a div ne podivínstvím nejen v očích státních úřadů, ale také v očích maloměstského a venkovského veřejného mínění.“²³ Navíc vzhledem k tomu, že jazykem správy, veřejného života i kultury byla v celém Rakousku, a tedy i v českých zemích němčina, mohla úzká intelektuální elita svou potřebu

21 Podrobněji k tomu J. Podzimek: *Vývoj čs. statistiky do vzniku státního úřadu statistického*, s. 91.

22 M. Laiske: *Časopisectví v Čechách 1650–1847*, J. Kubíček: *Noviny a časopisy na Moravě a ve Slezsku*. Přitom předpokládáme, že bibliografie zahrnuje všechna vydávaná periodika, případně jejich maximální počet. Pokud se jedná o věrohodnost a kvalitu těchto dat, viz k tomu též text na straně 32.

23 O. Urban: *Kapitalismus a česká společnost*, s. 147. Noviny se v té době četly především v kavárnách a ty nebyly provozovány ve většině tehdejších měst, natož na venkově. Jak Urban ještě uvádí, „pravidelnější návštěva kavárny platila přinejmenším do čtyřicátých let za téměř revoluční čin“.

tisku plně saturovat právě tiskem psaným v této řeči.²⁴ A díky němčině jako vyučovacímu jazyku na vyšších školách a následně i jako úřednímu jazyku tomu také často bylo, a to včetně dostupných periodik z jiných německy mluvících oblastí. A to ať již to byly třeba oficiální (např. *Wiener Zeitung* nebo *Österreichischer Beobachter*²⁵), či neoficiální noviny a časopisy rakouské, které byly vzhledem ke spádovosti dostupné zejména na Moravě. Případně to mohla být také periodika z Německa, z kterých můžeme například uvést nejenom v Čechách ve větší míře sledovaný a čtený *Augsburger Allgemeine Zeitung*.²⁶ Ve středu pozornosti prakticky všech prací zabývajících se historií periodického tisku a žurnalistiky u nás, či přesněji v českých zemích, byly noviny a časopisy v českém jazyce, což bylo spojené s fenoménem národního obrození. Český tisk byl v tomto případě nejenom součástí národního sebeuvědomování, v počátku se jednalo zejména o již zmiňovanou úlohu zachování českého jazyka, ale postupně také plnil zejména úlohu prostředku komunikace mezi územně rozptýlenými ostrůvky českých vlastenců.²⁷ Tisk měl vedle své zdůrazňované funkce výchovné a vzdělávací samozřejmě i zpravodajskou úlohu a mnohdy i úlohu organizátorskou. Tisk však byl především měřítkem vyspělosti každého sociálního hnutí, a v tomto případě měřítkem českého národního hnutí.²⁸ I z tohoto důvodu byl jedním z nejvíce

24 Česky se vyučovalo pouze na základním stupni školské soustavy, na triviálních školách na venkově. Již na hlavních školách ve městech to byla němčina a samozřejmě jednoznačně byla vyučovacím jazykem na gymnáziích. K tomu viz např. M. Hlavačka: Užívání jazyka v byrokratizované komunikaci v českých zemích a habsburské monarchii 1792–1914, in: *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*, ed. K. Bláhová, s. 94.

25 Jejich oficiální charakter potvrzuje např. i osobní angažovanost kancléře Klementa Metternicha v případě cenzury.

26 Spíše pro zajímavost připomeňme možnost uplácení vydavatelů zahraničních novin z důvodů propagace stanoviska rakouské vlády, jak o tom v případě tohoto deníku píše A. Sked: *Úpadek a pád habsburské říše*, s. 63.

27 Vedle tisku to v první polovině 19. století, především ve vztahu k širokým venkovským vrstvám česky hovořícího obyvatelstva, bylo častěji divadlo, které mělo postavení dobového masového média. František Černý k tomu psal: (návštěvníky českých divadel) „bylo ve všech námi sledovaných okruzích jen malé procento místní populace. Šíří působení tohoto masového média 19. století je třeba vidět realisticky. Šlo vždy o skupiny diváků, z nichž někteří byli dlouho jejími členy. V souhrnu však šlo o ne příliš početně velkou skupinu, kterou dlouho v Čechách a na Moravě nepředstihovali ani čtenáři novin, a zároveň o skupinu vlivnou, protože jejími členy byli lidé někdy i značně vysokých kulturních zájmů a rostoucího občanského či přímo politického vlivu. Můžeme proto právem divadlo označovat, v tuto dobu za masové médium.“ F. Černý: Diváci českého divadla v 19. století, in: K. Kaiserová – I. Martinovský: *Umění a veřejnost v 19. století*, s. 27.

28 M. Hroch: *Na prahu národní existence*, s. 211.

zdůrazňovaných faktů při komentování vývoje tisku poměr počtu českých a německých novin a časopisů.

Podívejme se tedy, jak to s počty periodik v Čechách vypadalo.

V sedmdesátých letech 18. století byly vydávány v průměru troje noviny, na počátku ještě s končícím *Českým postilionem*.²⁹ Konkrétně to byly dvojce německé noviny *Prager Intelligenzblatt* a *Prager-Post Zeitung* s několika v jednotlivých letech vznikajícími a zanikajícími tituly. Osmdesátá léta pak zaznamenala z jen dvou titulů německých novin nárůst na pět titulů na konci desetiletí. Ze tří německých titulů si připomeňme především Schönfeldem od roku 1781 vydávané *K. k. Prager Oberpostamtszeitung*. Tento tehdy nejvýznamnější pražský knihtiskařský podnikatel převzal v první polovině osmdesátých let 18. století po posledním tříletém pokusu dědiců Rosenmüllerových (*Pražské české noviny*) právo vydávat i české noviny. A v roce 1786 začíná vydávat *Schönfeldské císařsko-královské pražské noviny*, v kterých angažuje jako redaktora Václava Matěje Krameria.³⁰ Ten se pak po třech letech s jejich majitelem rozešel a začal v červenci 1789 vydávat vlastní české noviny s názvem *Krameriusovy císařsko-královské pražské poštovské noviny*.

Další nárůst titulů bylo možno zaznamenat v devadesátých letech tohoto končícího století. Po celé desetiletí vycházely nadále dva jmenované české tituly (Kramerii s měnícím se názvem)³¹ a s počty výtisků lišícími se rok od roku až osm titulů novin německých. Z trvale vycházejících lze připomenout již uváděné *K. k. Prager Oberpostamtszeitung* a *Politische Gespräche der Todten*.

29 Jak jsme již uváděli výše, v citaci Urbana, byl čtenář novin velmi ojedinelým zjevem. Kdo měl ale v té době skutečný zájem o četbu novin, mohl např. v Praze tento svůj zájem zcela uspokojit. Můžeme zde ocitovat Josefa Volfa, že v roce 1788 docházela do Prahy dlouhá řada zahraničních novin a časopisů. Bylo to celkem 27 titulů německých novin, 8 titulů francouzských, 6 italských a troje noviny anglické. Dále to bylo také 15 týdeníků či měsíčníků německých a francouzských. Volf k tomu doplňuje: „uvážíme-li, že vycházelo také v Praze mnoho německých časopisů, chápeme stesk vdovy Klausery, že vydává jen se škodou české noviny, poněvadž kde kdo odebírá noviny cizí“ (vdova Klauserova – Žofie Klauserová), viz J. Volf: *Dějiny veřejných půjčoven knih v Čechách do r. 1848*, s. 11. My k tomu musíme ale dodat, že se nejedná o masovou četbu, ale pouze o potencionální možnost velmi úzké vrstvy, prezentované zejména šlechtou. Počet čtenářů českých novin byl velmi nízký a v roce 1772 měly pouhé čtyři předplatitele. K obnově českých novin nedošlo ani o rok později, kdy se majitelka (Žofie Klauserová) snažila noviny obnovit. K úhradě nákladu na jejich vydávání bylo třeba minimálně 50 předplatitelů, ale i přes výzvy se k jejich předplatnému přihlásilo pouhých 9 zájemců. J. Volf: *Dějiny novin v Čechách do roku 1848*, s. 102 a dále.

30 Vývoj českojazyčných časopisů v letech 1786–1830 popisuje zejména z hlediska častých změn (vznik, zánik, obsahové změny, jeho autoři apod.) Lenka Kusáková ve své knize *Literární kultura a českojazyčný periodický tisk*, příloha 1, s. 371–380.

31 Po dvou letech, v roce 1791, přejmenovány na *Krameriovy c. k. vlastenecké noviny*.

Peripetie činnosti Krameria, zakladatele české žurnalistiky, podrobně uvádějí historické příručky, nás v této souvislosti ale zajímají první číselné údaje týkající se jím redigovaných novin. Zatímco v době, kdy Kramerius v novinách začínal, měly pouze několik desítek předplatitelů,³² samotný náklad se měl pohybovat kolem 450 výtisků, z korespondence mezi Františkem Martinem Pelclem a Josefem Dobrovským vyplynulo, že na konci osmdesátých let měly tyto české noviny celkem 900 odběratelů. V době největšího zájmu tyto noviny dosahovaly nákladu dokonce až 1 500 výtisků. V prvním desetiletí 19. století z důvodu špatné hospodářské situace a prohlubující se cenzury se však jejich náklad opět snížil a v roce 1808 se pohyboval kolem 650 kusů. Vliv na náklad měla i jejich periodicitu. Krameriovy noviny vycházely jednou týdně, na rozdíl od Schönfeldských, které za týden vyšly dvakrát, od roku 1805 dokonce třikrát. V roce 1808 vydavatel *K. k. Prager Oberpostamtszeitung* Schönfeld uvádí úřadům jejich náklad ve výši 1 400 výtisků, přičemž nejsou určeny jenom pro Čechy, ale také pro cizinu, např. Sasko a Slezsko. Druhé české noviny *Schönfeldské c. k. pražské noviny* mají v tomto roce náklad 200 výtisků.³³

Hodnocení výše nákladu a dopadu těchto novin na celou populaci je samozřejmě problematické. Pro stanovení základních parametrů se pokusme proto o orientační propočet. Pokud uvažujeme, že noviny se šířily pouze v Čechách, a za předpokladu, že jeden výtisk přečetlo, případně vyslechlo při předčítání 20 čtenářů (uvádíme velice střízlivý odhad, sociologicky orientovaní historici tisku uvažují někdy až o desetinásobném koeficientu), znamená to, že při cca 2 milionech Čechů v Čechách³⁴ zasáhl deník méně než jedno procento českých obyvatel. O výrazném omezení „čtenářského publika“ na konci 19. století ve vztahu ke knihám a potažmo i novinám a časopisům píše i Šimeček ve svých dějinách knižního trhu. Využívá k tomu údajů statistika Josefa Antonína Rieggera, který vyčísluje tyto počty konkrétně – 5 048 osob duchovního stavu, 1 684 šlechtických rodin a 3 198 úředníků a tzv. honorace. Následně k tomu připočte u šlechtických rodin a úředníků ještě ženy, dále pak šlechtickou mládež a studenty vysokých a středních škol a dospěje k odhadu v počtu okolo 20 000 osob publika. Pro Moravu uvádí Šimeček ještě nižší počet nepřekračující hranici deseti tisíc osob.³⁵ Pro srovnání v Německu v 1. polovině 19. století tradiční noviny dosahovaly podobně nízkých nákladů pohybujících se kolem několika tisíc kusů. Průměrný

32 J. Kočí: *České národní obrození*, s. 187.

33 Z. Šimeček: *Počátky novinového zpravodajství a novin v českých zemích*, s. 337.

34 V. Srb: *1000 let obyvatelstva českých zemí*, s. 129.

35 Z. Šimeček: *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích*, s. 123.

náklad všech novin před rokem 1848 přitom kolísal kolem jednoho tisíce výtisků. Nejvyššího nákladu dosáhl v polovině dvacátých let 19. století deník *Allgemeine Zeitung*, a to čtyř tisíc kusů.³⁶

Zajímavý kvantitativní údaj o počtu výtisků novin rozšiřovaných poštou v Praze uvádí Šimeček z archivních materiálů. Z finančního vyúčtování poštovní expedice pro rok 1803 vyvozuje, že bylo dovezeno 1 205 exemplářů novin ze zahraničí a předplatné bylo zajištěno pro 1 597 exemplářů domácích novin.³⁷

Z předchozího textu i z příslušné tabulky vyplývá, že na počátku 19. století vycházely v Čechách dvoje české noviny. Tak tomu bylo i po celé první desetiletí. Ke změnám došlo u obou titulů v dalších letech. Měnily se *Schönfeldské c. k. pražské noviny* a Krameriovou rodinou byly zastaveny a prodány *Císařské královské vlastenecké noviny*. Od roku 1826 pak vycházely již jen jedny české noviny (*Pražské noviny*) a tento stav trval až do roku 1847.

Jak je zřejmé z čísel, k poklesu počtu došlo rovněž u německých titulů. Dlouhodobě vydávané byly dva tituly, rovněž s měnícími se názvy a periodicitou, ve čtyřicátých letech s názvem *Prager Zeitung a Bohemia*.³⁸ Vyšší počet německých novin lze konstatovat zejména na počátku století a pak hlavně ve čtyřicátých letech, kdy několikanásobně převyšovaly noviny české.

Zatímco v prvním desetiletí 19. století tento počet zvyšovaly především krátkodobě vydávané noviny v Praze, ve čtyřicátých letech se jednalo především o regionální noviny (jako příklad je možné uvést *Allgemeiner Anzeiger der k. Kreisstadt Saaz /Žatec/*), vycházející prakticky po celé uvedené desetiletí.

V případě časopisů převod bibliografie do kvantitativní tabulky (viz tab. 1) ukazuje na zcela jasnou převahu německých periodik (časopisů) nad časopisy v českém jazyce. Ty se obecně vyznačovaly krátkostí svého trvání, rychle vznikaly a opět po roce či dvou letech zanikaly. Nejinak tomu bylo na konci 18. století. Např. v posledním desetiletí počet všech časopisů kolísal rok od roku mezi 4 až 8 tituly. Ještě výrazněji tomu bylo v osmdesátých letech 18. století, kdy počet německých časopisů (po tři

³⁶ P. Večeřa: *Úvod do dějin tištěných médií*, s. 144.

³⁷ Autor poznamenává, že do údaje o domácích novinách nejsou zahrnuty exempláře prodané tiskárnou a její případnou distribucí. Doplňme, že lze však předpokládat, že se nejednalo o vysoký počet. Z. Šimeček: *Počátky novinového zpravodajství a novin v českých zemích*, s. 336.

³⁸ *Bohemia* vycházela nejdříve, až do roku 1835, jako příloha *Prager Zeitung*. Konec tohoto nejdéle vydávaného periodika na českém území v roce 1938 (111 let) popisuje podrobně B. Köpplová v publikaci J. Jiráka a kol.: *Druhá republika: 167 obyčejných dnů*, s. 82.

Tab. 1: Počet titulů novin a časopisů vycházejících v Čechách v první polovině 19. století

Rok	Noviny		Časopisy		Celkem	
	české	německé	české	německé	české	německé
1800	2	5		5	2	10
1805	2	6		11	2	17
1810	2	3	1	10	3	13
1815	2	1		10	2	11
1820	1	1	5	16	6	17
1825	2	1	3	12	5	13
1830	1	2	8	15	9	17
1835	2	5	8	14	10	19
1840	1	4	11	19	12	23
1845	1	4	8	22	9	26
1847	1	7	12	25	13	32

Zdroj: M. Laiske: *Časopisectví v Čechách 1650–1847* (upraveno)

roky jeden český) se pohyboval v intervalu mezi 5 až 19 tituly. O krátké době vydávání konkrétních titulů hovořil ve své stati o předbřeznové době časopisů i publicista Václav Osvald.³⁹ Podílel se na tom malý zájem odběratelů, nebo přesněji jejich nízký počet. To pak mělo samozřejmě dopad i na jejich ztrátovost, což opět ovlivňovalo délku jejich trvání. Některé zdroje mluví přímo o živoření českých periodik v prvních dvou desetiletích 19. století.⁴⁰ Zmínit lze například hojně uváděnou vědeckou revue *Krok*, která vycházela relativně velice dlouhou dobu, ale nepravidelně. Její náklad se pohyboval kolem 300 výtisků a měla mezi 150–200 předplatiteli. Mezi řadou důvodů tak nízkého nákladu byl jedním z významných rovněž malý počet osob ovládajících český jazyk.⁴¹ K určité změně, což je zřejmé i z uvedených čísel, postupně dochází v dalším desetiletí, ve třicátých letech, kdy vzrůstá počet zájemců o český

39 Existující stav pak charakterizoval takto: „Nemáme ještě širší, a dokonce ne široké obce čtenářské, pražské časopisy nepronikají do menších míst. Několik set čtenářů – to je asi šíře kulturního okruhu, k němuž se obrací tehdejší naše česká publicistika.“ V. Osvald: Božena Němcová a předbřeznové časopisectvo, s. 64.

40 Historik Miroslav Hroch po shrnutí stavu ve vydávání časopisů na počátku 18. století uvádí: „můžeme tedy říci, že česká periodika prvních dvou desetiletí jen živořila. Noviny na tom nebyly lépe a situace se spíše zhoršovala.“ M. Hroch: *Na prahu národní existence*, s. 211.

41 M. Beránková: *Dějiny československé žurnalistiky*, I. *Český periodický tisk do roku 1918*, s. 56.

tisk a současně se zlepšuje i druhá nezbytná podmínka pro vydávání časopisu, kterou je dostatek přispěvatelů, tedy autorů. Koncem dvacátých let začal vycházet *Časopis českého museum*,⁴² který patřil v tomto období k nejdéle vydávaným. Vyrůstal i počet jeho vydávaných výtisků, ze 140 kusů v době jeho začátku v roce 1829 náklad dosáhl 1 500 výtisků v roce 1844 a o čtyři roky později dokonce 3 000 kusů. Obdobně tomu bylo také u *Časopisu pro katolické duchovenstvo*, který začal vycházet v roce 1828 a zanikl až v padesátých letech 19. století. Zatímco české časopisy musely své čtenáře hledat a získávat, ba téměř o ně bojovat,⁴³ německé časopisy byly v tomto případě v jiné situaci. Vzhledem k postavení německého jazyka v něm zcela přirozeně komunikovaly obě národní skupiny a s ohledem na své zaměření měly německé časopisy ve své většině i stálý okruh čtenářů. To dokládají i tituly, které v němčině vycházely nejdéle, prakticky po celé sledované období. V první řadě to byly pravidelné zprávy učených společností (*Abhandlungen der K. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften* nebo *Abhandlungen zur Besserung der Landwirtschaft*), dále lázeňské časopisy vydávané v Karlových Varech, Františkových Lázních a Teplicích (např. *Kaiser Franzensbrunnerkur und Badeliste*) nebo také ekonomický měsíčník *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* vycházející od roku 1811. Tak jako v případě novin zmiňme i u této kategorie první tituly. V Čechách na počátku osmdesátých let 18. století vycházely dva vzájemně konkurenční časopisy *Die Unsichtbare*, vydávaný po tři roky v Praze, a s odstupem dvou měsíců časopis *Die Sichtbare* zhruba s dvouletou existencí. Obě periodika, jak už napovídá název, s využitím skandálních historek řešila otázky morálky. Zhruba o patnáct let později začal rovněž v Praze vycházet nejstarší v češtině vydávaný časopis *Učitel lidu*. Ten byl jako měsíčník vydáván od roku 1786 ve třech ročnících souběžně s německou mutací *der Volkslehrer*, jehož byl doslovným překladem. Oba tituly vydával kníže Karl Egon Fürstenberg.⁴⁴

⁴² Začal vycházet jako čtvrtletník a v době svého založení s kolísavým nákladem mezi 500–750 výtisky. Pod dnešním názvem *Časopis Národního muzea* (známější jako *Muzejník*) je nejstarším českým stále vycházejícím vědeckým časopisem (během doby se samozřejmě měnil jeho název). Snad ještě připomeňme, že u jeho zrodu stál František Palacký, který se v různé míře účastnil na jeho vydávání více než třicet let.

⁴³ Zde je namístě připomenout pověstnou Krameriovu *Českou expedici*, viz např. J. Novotný: *Matěj Václav Kramerius*, s. 220 a dále, případně její glorifikaci u Aloise Jiráska. Z pozdější doby pak rovněž literárně zpracovanou (tím chceme naznačit, že existovaly i další) kolportérskou síť vybudovanou buditelem Antonínem Pittnerem v oblasti Vysočiny, viz I. Pfaff: *Obrozenská společnost na Vysočině. Příspěvek k sociální stratifikaci lidového národního hnutí 1800–1850*.

⁴⁴ J. Volf: *Dějiny novin a časopisů*, s. 427.

Jak dokládají rovněž data v tabulce, ke vzrůstu počtu titulů docházelo ve třicátých a zejména ve čtyřicátých letech 19. století, kdy se do tohoto kvantitativního vývoje promítají i pozitivní kvalitativní změny. Ty představuje zejména činnost Františka Ladislava Čelakovského v *Pražských novinách* a v *České včele* a Josefa Kajetána Tyla a jeho působení v *Květech* či v *Pražském poslu*. Samotné *Květy*, respektive jejich předchůdce *Jindy a nyní*, které v roce 1833 měly 301 odběratele, v roce 1842 dosáhly 850 odběratelů a ještě v témže roce 900 abonentů.⁴⁵ Autor publikace o Tylovi k tomu zdůrazňuje, že za necelých deset let vzrostl odběr *Květů* trojnásobně. Počet reálných čtenářů se však zvýšil nejspíše ještě ve větším poměru. Ve čtyřicátých letech 19. století to bylo také díky zakládání obecních knihoven a čtenářských kroužků, které četbu novin významně zvýšily.⁴⁶ V druhé půli čtyřicátých let to byl Karel Havlíček Borovský, který nastoupil v roce 1846 do *Pražských novin*. Již v průběhu tohoto prvního roku jeho působení se díky jeho činnosti podařilo zvýšit jejich náklad na 1 500 výtisků.⁴⁷

Jako jeden z podstatných znaků vydávání periodik v první polovině 19. století jsme uvedli krátkou dobu trvání jednotlivých titulů. Na tom se podílela řada často vzájemně se podmiňujících faktorů. Na prvním místě možno uvést málo početnou čtenářskou obec, dále nízký počet přispěvatelů, finanční náročnost předplatného, konkurenci německých, poměrně často kvalitativně lepších periodik a další vlivy. Tuto krátkodobost lze doložit přesvědčivě číselnými údaji uváděnými v tabulce 2.

Odlišný vývoj na Moravě a ve Slezsku (které v této době nebyly s Čechami svázány ani administrativně) vyznačovala výraznější orientace na samotné Rakousko a Vídeň. To se projevovalo i ve fenoménu tzv. národního obrození, které bylo v této počáteční fázi především jen českou záležitostí. I z toho důvodu zde byla potřeba komunikace prostřednictvím tisku saturována zcela jednoznačně jen periodiky v německém jazyce.

45 Ještě ani v roce 1843 se tak nenaplnilo přání jejich redaktora, který když se loučil s rokem 1835, si od nového roku nejvíc přál, aby se vydavatel ozbrazil trpělivostí a aby ze skromného počtu odběratelů vyrostlo zlaté ovoce – tisíc předplatitelů. V. Osvald: Božena Němcová a předbřeznové časopisectvo, s. 64.

46 Viz k tomu J. Pilát: *Redaktorská činnost Josefa Kajetána Tyla*, s. 71.

47 Pro uvedení do reality připomeňme, že tyto náklady nelze srovnávat s dnešní dobou. Pravidelné odebírání a čtení novin a časopisů se teprve vytvářelo a samozřejmě zde působila výrazná konkurence německých periodik, mnohdy jazykově stále ještě přístupnějších. Oslovován byl přitom především městský čtenář, venkovskému stále dostačoval i starší tradiční kalendář. Beránková připomíná také důležitý způsob tehdejšího čtení. Noviny a časopisy „šly z ruky do ruky, nebo se předčítaly nahlas tak, že skutečných čtenářů bylo mnohem více než předplácějících odběratelů“, M. Beránková: *Dějiny československé žurnalistiky*, I. *Český periodický tisk do roku 1918*, s. 76.

Tab. 2: Českojazyčná periodika v letech 1830–1850 podle délky doby vydávání

Doba trvání	Počet periodik	z toho kalendáře almanachy	Typický titul
< rok	36		Občanské noviny
1 rok	20	7	Slovan
2 roky	12		Čechoslav
3 roky	8	2	Moravské národní noviny
4 roky	6	3	Jinde a nyní
5 roků	3	1	Moravskoslezský časopis pro lid
6 roků	1		Pomněnky
7 roků	4		Paleček
8 roků	2		Rozličnosti Pražských novin
9 roků	3	2	Zahrada budečská
10 + 11 roků	2	1	Poučné a zábavné listy
13 roků	1		Slovenské noviny
15 + 16 roků	3	1	Blahověst
17 roků	2	1	Česká včela
18 roků	1		Květy
20 roků	1		Krok
23 roků	2	1	Časopis pro kat. duchovenstvo
25+ roků*	9	1	Časopis Českého muzea

* jedná se o periodika vydávaná především církevními a školními subjekty

Zdroj: L. Kusáková: *Literární kultura a českojazyčný periodický tisk* (upraveno)

To nakonec dokládají i údaje shrnuté v tabulce 3. Za celé sledované období nevycházely na Moravě a ve Slezsku žádné noviny v českém jazyce. V německém jazyce se zde tiskly jedny noviny vydávané v Brně (*Mährisch-ständische Brünner Zeitung*) a další noviny, které vycházely v Opavě (*Kaiserlich königliche Schlesische Troppauer Zeitung*). Brněnské noviny patřily mezi nejstarší periodikum na Moravě, jejich předchůdce vycházel již od roku 1755, a postupně měnily svůj název i periodicitu, aby pak v letech 1808–1848 vycházely pod již uvedeným názvem. Opavské noviny vycházely dvakrát týdně, a to od roku 1806 až do roku 1848.⁴⁸ Nejinak tomu bylo vzhledem k souvislostem rovněž u časopisů. Také ty

⁴⁸ Podrobně k tomu píše Šimeček v práci J. Kubíček – Z. Šimeček: *Brněnské noviny a časopisy*, mj. uvádí, že název *Brünner Zeitung* se objevil v hlavičkovém názvu v roce 1778, s. 28 a dále.

vycházely prakticky jen v německém jazyce. A oproti novinám i ve větším a postupně se zvyšujícím počtu titulů. V českém jazyce se jednalo pouze o určité krátkodobé pokusy, přičemž z hlediska jejich zaměření to byla především vzdělávací nebo zábavná periodika.

Časopisy vycházející v této době v češtině na Moravě vzhledem k daným podmínkám (nedostatečné zázemí čtenářů, malý odběr v Čechách, nízká úroveň) nemohly ohrozit dominantní úlohu německého tisku.⁴⁹ V německém jazyce byl tematický výběr širší. Časopisy už měly své čtenáře, obracely se na existující skupinu zájemců-čtenářů. Byly to jak zábavné, tak vědecké časopisy, včetně periodik s náboženským obsahem. Po celou sledovanou dobu vycházela *Acta Curiae Archiepiscopalis Olomucensis*, která s mírnými přestávkami byla průběžně vydávána až do roku 1949. Měla přitom nepravidelnou periodicitu pohybující se kolem jednoho měsíce. Obdobně tomu bylo s titulem *Acta Curiae episcopalis Brunensis*, který zahájil své vydávání v roce 1833 a při přibližně měsíčním cyklu vycházel rovněž až do poloviny dvacátého století. Třetím periodikem s druhou nejdelší dobou trvání byly vědecké zprávy Moravsko-slezské společnosti pro povznesení rolnictví, přírodovědy a vlastivědy, které současně plnily i funkci věstníku Františkova muzea v Brně. S dlouhým německým názvem – *Mittheilungen der K. k. Mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues der Natur und Landeskunde in Brünn* vycházely od roku 1821 a pokračovaly i přes rok 1848.⁵⁰ Ostatní časopisy, které jsou zahrnuty do uváděného počtu (viz tab. 3), se obdobně jako pokusy o vydávání českých časopisů vyznačovaly krátkou dobou trvání a častým zánikem především z důvodů nedostatku čtenářů.

Ačkoli se snažíme držet faktografického kvantitativního pohledu na vývoj žurnalistiky na našem území, nemůžeme nepřipomenout malou srovnatelnost, či spíše nesrovnatelnost stavu v českých zemích či v celém Rakousku s tehdejšími vývojem v Evropě. Velice tuhá reglementace tisku v celé říši v průběhu první poloviny 19. století vedla kromě Rakouska rovněž v Německu k výraznému zpoždění vývoje žurnalistiky oproti jiným evropským zemím (zejména Velká Británie, Francie). Zpoždění se projevovalo jak po stránce kvantitativní, vzhledem k počtu titulů, nákladům a periodicitě, tak i kvalitativně. Připomeňme si, že právě v první polovině 19. století došlo v rámci probíhající průmyslové revoluce k řadě technických vynálezů a technologických zlepšení také v oblastech souvisejících s tiskem (rychlolisy, rotačky, výroba novinového papíru apod.),

49 Podrobněji k tomu J. Kubiček: *Noviny a časopisy na Moravě a ve Slezsku do roku 1918*, s. 104.

50 Ibid., s. 100.

Tab. 3: Počet titulů novin a časopisů vycházejících na Moravě a ve Slezsku v první polovině 19. století

Rok	Noviny		Časopisy		Celkem	
	české	německé	české	německé	české	německé
1800		2		1		3
1805		3		1		4
1810		2	1	2	1	4
1815		2	1	2	1	4
1820		2	1	2	1	4
1825		3		3		6
1830		2		2		4
1835		2		3		5
1840		2		4		6
1845		2	1	5	1	7
1847		2		4		6

Zdroj: J. Kubiček: *Noviny a časopisy na Moravě a ve Slezsku* (upraveno)

kteřé umožňovaly masové vydávání periodik. Souviselo s tím rovněž budování železničních tratí, měnících dopravní podmínky, a jmenovat by šlo i další související znaky, které průmyslový a hospodářský rozvoj přinášel (vznik a rozvoj telekomunikací aj.).⁵¹ Skutečností je, že v době, kdy se v českých zemích počet vydávaných periodik pohyboval kolem čtyřiceti titulů a jejich náklad dosahoval dohromady jen několika tisíc exemplářů, ve Velké Británii, Francii a také za mořem ve Spojených státech amerických vzniká již laciný, obsahově nenáročný tisk orientovaný na masového čtenáře.⁵² Tomu u nás neodpovídaly ani objektivní, ani subjektivní podmínky. Z nich musíme v českých zemích zdůraznit velmi malou potřebu tisku v českém jazyce, neboť ta byla u zájemců dostatečně saturována tiskem v jazyce německém. Jím ve své většině fiktivní zájemci v té době vládli lépe než češtinou, a navíc měli možnost sledovat periodika v tomto jazyce vydávaná nejenom na území Čech, ale rovněž v Rakousku, Německu a dalších německy hovořících zemích.

⁵¹ Podrobně a přehledně uvádí všechny související faktory (historický kontext, revoluce v komunikaci, technologické souvislosti – strojová výroba, xylografie a litografie, fotografie) P. Večeřa: *Úvod do tištěných médií*, s. 83 a dále.

⁵² K tomu viz např. L. Köppl – B. Köpplová: *Celý svět je v novinách*, s. 220, 278, nebo P. Bednařík – J. Jiráček – B. Köpplová: *Dějiny českých médií*, s. 65.

Spíše pro zajímavost si uvedme na závěr této části i skladbu českého tisku podle vydavatelů (tab. 4), dostupnou z již citované publikace Kusákové.

Tab. 4: Rozložení vydavatelů českojazyčného tisku v letech 1830–1850

Rok	Nakladatelé a tiskaři	Instituce	Vlastenci	Šlechtici	Celkem
1830	3	2	3		8
1831	3	2	4	1	10
1832	4	2	3		9
1833	4	2	5	1	12
1834	3	2	3		8
1835	4	3	4		11
1836	5	4	5	1	15
1837	5	3	2		10
1838	6	5	3		14
1839	7	6	2		15
1840	6	6	5	1	18
1841	5	4	3		12
1842	5	4	6		15
1843	6	4	4		14
1844	7	4	5		16
1845	7–8	4	5–6	1	17–19
1846	6–7	6	4		16–17
1847	6	5	2–3		13–14
1848	11	5	12		28
1849	11	8	11		30
1850	8	2	4		14

Zdroj: L. Kusáková: *Literární kultura a českojazyčný periodický tisk* (převzato)

2.3 Revoluce 1848 a následující padesátá léta

Navzdory všem nepříznivým okolnostem je i z uváděných statistických čísel zřejmé, že periodický tisk nabýval postupně a zejména pak ve čtyřicátých letech 19. století na významu, což především podněcovaly

společenské změny, ke kterým v této době ve střední Evropě docházelo. Větší aktivitu ve vydávání jak novin, tak časopisů, výrazné rozšiřování okruhu čtenářů a samozřejmě také obsahové změny ve vydávaných tiskovinách je možné zaznamenat nejenom v Čechách, ale také na Moravě a ve Slezsku i v ostatních rakouských zemích. Nejinak tomu bylo také v sousedním Německu a dalších státech. V případě periodik v českém jazyce to je zejména důsledek procesu konstituování českého národa, tedy ve zjednodušeném tradičním vyjádření – národního obrození.⁵³

Statisticky je toto období oproti předcházejícímu již mnohem přesněji a také podrobněji zdokumentované. Pro Čechy je především k dispozici publikace *Časopisectvo*⁵⁴ v *Čechách 1848–1862*. Tuto bibliografickou práci s podrobným komentářem a statistickými tabulkami zpracoval historik Roubík ve dvacátých letech minulého století, kdy měl k dispozici příslušné úřední fondy do vzniku republiky nepřístupné a v jeho době pak následně uložené v archivu ministerstva vnitra. Zpracováním těchto úředních dokladů, jak on sám praví „prvotřídních a doposud nepoužitých pramenů“,⁵⁵ je k dispozici podrobná bibliografie, nejvíce se blížící tehdejšímu skutečnému stavu všech novin a časopisů (českých i německých periodik) vycházejících v té době v Čechách. Autor převedl zpracované bibliografické záznamy i do několika statistických tabulek, z kterých budeme čerpat v dalším textu. Kriticky se vyjadřuje k doposud jedinému zdroji dat z tohoto období, kterým je kniha rakouského statistika Johanna Wincklera *Die periodische Presse Oesterreichs*. Ten jako vysoký úředník rakouské statistické komise vydal v roce 1875 publikaci postavenou především na statistických tabulkách a zachycující všechny tehdy dostupné prameny, které byly k dispozici ve Vídni. A tuto skutečnost právě kritizuje Roubík, který však také ocenil celkový přínos Wincklerovy knihy a hovořil o ní mj. jako „o nejlepší celkové studii k tomuto tématu“. ⁵⁶ V případě samotných českých zemí ale Winckler podle něho položil důraz logicky na tisk vídeňský a český tisk tím pádem trpí řadou nedostatků a nepřesností zaviněných podle Roubíka nedostatečností pramenů. Winckler podle něj vycházel zejména z tištěné literatury a z úředních soupisů zpracovávaných v hlavním městě říše. Roubík komentuje kvalitu úředních soupisů a uvádí, že byly redigovány

53 Z faktografického hlediska k tomu viz zejména práce Beránkové, např. *Přehled dějin české žurnalistiky*, I–II.

54 Tak jak bylo uvedeno již v dřívějším textu, je zde používán termín časopisectvo či časopisy ve smyslu periodika, tzn. noviny i časopisy.

55 F. Roubík: *Časopisectvo v Čechách v letech 1848–1862*, s. 9.

56 *Ibid.*, s. 7.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy Dějiny masových médií v číslech.
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.